

GÖÇ VE SOSYAL DİŞLANMA

Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar

EFİL YAYINEVİ

GÖÇ VE SOSYAL DİŞLANMA

Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar

Saniye Dedeoğlu
Çisel Ekiz Gökmen

GÖÇ VE SOSYAL DIŞLANMA

Genel Yayın Nu.: 133

ISBN: 978-605-4579-02-0

1. Basım, Kasım 2011

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2011

Efil©2011

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa Tasarımı: Güler Doğan

Kapak Tasarımı: Türkan Sarı

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basımevi

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

Umudun Yolcusu Kadınlara...

ÖNSÖZ

“Kazananların ve kaybedenlerin dünyasında, kaybedenler ortadan kaybolmaz fakat gidecek başka bir yer ararlar”

Peter Stalker

Son yıllarda Türkiye toplumunun yaşadığı en önemli sosyal değişimlerden biri, ülkenin yabancı göçmen alan bir ülke konumuna gelmesidir. Geleneksel olarak Türk soyundan olan göçmenlere açık bir ülke iken, özellikle 1990’ların başından itibaren ülkeye yönelen göç çeşitlenmiştir. Her yıl milyonlarca insan Türkiye’ye farklı amaçlarla gelmektedir. Elbette bu göçmenlerin bu ülkede yaşadıkları belli sorunlar ve sıkıntılar vardır. İşte bu kitabın amacı, yabancı göçmen kadınların Türkiye’de yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamiklerini incelemektir. Sosyal dışlanma genel olarak kurumsal yapıların dışında kalan bazı marjinal grupların durumunu tanımlamak, bu grup içinde yaygın hale gelen işsizlik ve yoksullukla birlikte grubun dışlanmasını ve kırılabilirliğini analiz etmek için kullanılmıştır. Byrne’a göre ise, sosyal dışlanma içerdiği dinamik nitelik dolayısıyla, sosyal yapılarda meydana gelen değişimleri ve bu değişimlerin toplumsal aktörler üzerine etkisini tartışma fırsatı vermektedir. Bu vurgudan hareketle, bu çalışmada sosyal dışlanma, sadece dışlananların değil aynı zamanda dışlayanların da hikâyesinin yorumlanabileceği bir kategori olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, iki farklı göçmen grubun incelenmesi ile yabancı göçmen kadınların yaşadıkları sosyal dışlanma tartışılmıştır. Bu iki farklı grup, İstanbul’da hazır giyim atölyelerinde çalışan Azerbaycanlı kadınlar ile Marmaris bölgesinde turizm sektöründe çalışan ve evlilik yoluyla Türkiye’ye yerleşen göçmen kadınlardan oluşmaktadır. Çalışmada söz konusu kadınların işgücü piyasasından, kurumsal mekanizmalardan ve sosyal çevrelerinden nasıl dışlandıkları incelenmiş ve her iki grup için sosyal dışlanmanın dinamiğinin farklı faktörlere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Azerbaycanlı kadınlar için dokümansız göçmen olmak dışlanmanın ana nedeni olurken, evlilik yoluyla gelen göçmen kadınlar için işgücü piyasasında göçle yaşanan niteliksizleşme ve vatandaşlık hakkının elde edilmesi sırasında uygulanan kurumsal pratikler dışlanmanın temel nedeni olmaktadır.

TEŞEKKÜR

Bu kitaba kaynaklık eden araştırmanın gerçekleşmesini mümkün kılan finansal destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz. Araştırma sonuçlarını yazarken ve araştırmamızı kitap haline getirmeye çalışırken bize destek veren sevgili arkadaş ve meslektaşlarımız Serkan Dirlik ve Çağlar Özbek'e sonsuz teşekkür ederiz. Sevgili hocamız, arkadaşımız ve en büyük destekçimiz Ummuhan Gökovalı'ya taslak metin üzerindeki düzeltme ve önerileri için minnettarız.

Kitabın yazım sürecinde vermiş oldukları destek, göstermiş oldukları ilgi ve sabırdan dolayı ailelerimize sonsuz teşekkür ederiz. Kitabın basımını üstlenen Efil Yayınevi yetkililerine gösterdikleri ilgi ve sağladıkları kolaylıklar için minnettarız. Ve son olarak, bize evlerinin ve hayatlarının kapılarını açan, bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük katkısı olan göçmen kadınlara, sözlerine ve hikâyelerine sadık kalmış olmayı umut ederek, binlerce teşekkür ediyoruz.

Bütün eksik ve hatalar sadece yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GÖÇ VE SOSYAL DIŞLANMA	15
1.1. Sosyal Dışlanma	18
1.2. Dünyada Göç Hareketleri ve Kadın Göçmenler	20
1.3. Göçmenlerin Sosyal Dışlanması	26
1.4. Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması	30
Değerlendirme ve Sonuç	33
BÖLÜM 2: ULUSLARARASI GÖÇ VE TÜRKİYE’DE GÖÇ EĞİLİMLERİ	35
2.1. Uluslararası Göç ve Göçmen Kadınlara İlişkin Veriler	37
2.2. Türkiye’ye Yönelen Uluslararası Göç ve Göçmen Kadınlara İlişkin Veriler	42
2.2.1. Türkiye’ye Yönelen Uluslararası Göç Akımı	43
2.2.1.1. Yasa Dışı (Düzensiz) Göç	46
2.2.1.2. Yabancıların İkamet ve Çalışma İzinleri	49
2.2.2. Türkiye’deki Göçmen Kadınlar	51
Değerlendirme ve Sonuç	55
BÖLÜM 3: TÜRKİYE’NİN GÖÇ REJİMİ VE DÜZENSİZ GÖÇ	57
3.1. Göçmen, Sığınmacı ve Mülteci Kavramları	60
3.2. İskân Kanunu’ndan Avrupa Birliği Uyum Sürecine Hukuksal Düzenlemeler	61
3.3. Uygulayıcı Kurumlar ve Göç Rejimi	64
3.3.1. Emniyet Genel Müdürlüğü	65
3.3.2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	70
3.3.3. Uluslararası Göç Örgütü (IOM)	72
Değerlendirme ve Sonuç	78
BÖLÜM 4: “DIŞLANANLAR” SOSYAL DIŞLANMAYI ANLATIYOR: AZERBAYCANLI GÖÇMEN KADINLAR	81
4.1. Türkiye’ye Azerbaycanlı Göçü	84
4.2. “Kardeş Ülke Azerbaycan”	87
4.3. Göç Teorileri ve Azerbaycan’dan Türkiye’ye Yönelen Göçün Nedenleri	88
4.4. Göç Yolları	91
4.5. Ülkeye Giriş ve Yerleşme: Döngüsel Göç mü Düzensiz Göç mü?	92
4.6. Azerbaycanlı Göçmen Kimdir?	95

4.7. Aile Göçü ve İstanbul’da Hayat	96
4.8. Sosyal Dışlanma ve Azerbaycanlı Göçmen Kadınların İşgücü Piyasasından Dışlanmasının Dinamikleri	99
4.8.1. Türkiye’de Hazır Giyim Sanayi ve Kadınların Kayıt Dışı Çalışması	102
4.8.2. Hazır Giyim Atölyesi Sahipleri ve Göçmen İşçiler	105
4.8.3. Azerbaycanlı Göçmenlerin İşgücü Piyasasından Dışlanması	109
4.9. Sosyal Dışlanma ve Kurumsal Yapılar	115
4.9.1. Sağlık Sistemi ve Sosyal Dışlanma	115
4.9.2. Eğitim Sistemi ve Göçmen Çocukların Sosyal Dışlanması	118
4.10. Sosyal Dışlanma ve Göçmenlerin İçinde Yaşadıkları Sosyal Çevre	124
Değerlendirme ve Sonuç	127

BÖLÜM 5: “DIŞLANANLAR” SOSYAL DIŞLANMAYI ANLATIYOR: EVLİLİK YOLUYLA TÜRKİYE’YE GELEN GÖÇMEN KADINLAR

	131
5.1. Marmaris’teki Yabancı Göçmen Kadınların Genel Özellikleri	134
5.2. Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinden Göç Eden Kadınlar ve Göç Nedenleri	136
5.3. Vize İşlemleri	139
5.4. Uluslararası Evlilikler ve Göçmen Kadınlar	141
5.4.1. Türkiye’de Uluslararası Evlilikler, Sahte Evlilikler ve Vatandaşlık Kanunu	144
5.4.2. Geçici Yabancı Göçmenden Yerleşik Yabancı Geline: Türk Vatandaşı Erkeklerle Evlilik	148
5.5. Sosyal Dışlanma ve Yabancı Göçmen Kadınların İşgücü Piyasasından Dışlanmasının Dinamikleri	154
5.5.1. Marmaris’teki Yabancı Göçmen Kadınların Çalıştıkları Sektör	154
5.5.2. Dünyada Turizm Sektörü ve Göçmen İstihdamı	156
5.5.3. Türkiye’de Turizm Sektörü ve Göçmen İstihdamı	159
5.5.4. Marmaris’te Turizm Sektörü ve Göçmen İstihdamı	162
5.5.5. Yabancı Göçmen Kadınların İşgücü Piyasasından Dışlanması ve Niteliksizleştirilmesi	164
5.6. Sosyal Dışlanma ve Kurumsal Yapılar	174
5.6.1. Sağlık Sistemi ve Sosyal Dışlanma	174
5.6.2. Eğitim Sistemi ve Göçmen Çocukların Sosyal Dışlanması	176
5.6.3. Konsolosluk ile İlişkiler ve Sosyal Dışlanma	177
5.6.4. Polis ile İlişkiler ve Sosyal Dışlanma	178
5.7. Sosyal Dışlanma ve Göçmenlerin İçinde Yaşadıkları Sosyal Çevre	179
Değerlendirme ve Sonuç	188

SONUÇ	191
KAYNAKÇA	201
DİZİN	207

TABLO LİSTESİ

2.1: Temel Bölgelere Göre Uluslararası Göçmenlere İlişkin Göstergeler	39
2.2: Uluslararası Göçe Ev Sahipliği Yapan Temel Ülkeler	41
2.3: Temel Bölgelere Göre Uluslararası Göçmenler İçerisinde Kadınların Oranı	42
2.4: Türkiye'ye Yurtdışından Gelen Göç (Bin – Giriş)	44
2.5: Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Göç Hareketleri	46
2.6: Türkiye'deki Düzensiz Göç, Yakalanmış Olaylar	48
2.7: Türkiye'de İkamet İznine Sahip Yabancıların Geldikleri Ülkelere Göre Dağılımı	49
2.8: Türkiye'de İkamet İznine Sahip Temel Göçmen Grupları ve Çalışma Statüleri	50
2.9: İhracat, İşçi Dövizleri ve Bavul Ticareti Geliri (milyon ABD \$)	51
2.10: Ülkelere Göre Türkiye'ye Yurtdışından Gelen Göç	53
2.11: Eski SSCB'den Türkiye'ye Gelen Yabancıların Cinsiyete Göre Dağılımı	54
4.1: Azerbaycan'dan Türkiye'ye Giriş ve Çıkışlar	85
5.1: Evlilik Yoluyla Türk Vatandaşlığına Geçen Yabancılar	147
5.2: Gelen Turist Sayısı, Turizm Gelirleri ve Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı	160

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte uluslararası göç hareketlerinde önemli bir artış yaşanmıştır. Yükselen göç hareketlerinin en önemli özelliklerinden biri ise kadın göçüdür. Dünyanın az gelişmiş ya da gelişmekte olan bölgelerinde yaşayan kadınlar, daha iyi yaşam ve çalışma koşulları için gelişmiş ülkelere göç etmektedirler. Diğer taraftan, bu ülkelerin niteliksiz ve ucuz emeğe duydukları ihtiyaç da göçmen kadın emeğine olan talebi arttırmaktadır. Göçmen kadınlar göç ettikleri ülkelerde çeşitli sorunlar yaşamakta ve sosyal olarak toplum dışına itilmektedirler. Göçmen kadınların yaşadıkları sosyal dışlanma bu alandaki yazında özel olarak ele alınmasa bile, diğer grupların sosyal dışlanmaları üzerine geliştirilen politikalar ve genel tartışmalar içinde ele alınmaktadır. Oysa göçmen kadınlar hem kadınlık, hem de göçmenlik statülerinden dolayı belli vatandaşlık haklarından ve sosyal haklardan yoksun kalmaktadır. Göçmen kadınlar, var olan kaynaklara ulaşırken ve emek piyasasına girerken de engellerle karşılaşmakta, sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar.

Literatürde göçmen grupların yaşamış oldukları sosyal dışlanma sorunu genellikle, bu grupların vatandaşlık ve sosyal haklar elde etmeleri etrafında tartışılmıştır (Soysal, 1994). Sassen'in (1996: 89) ulus-ötesi vatandaşlık olarak adlandırdığı terim, vatandaşlık haklarının "devlet" temelli bir yaklaşımdan, "birey" temelli bir yaklaşıma doğru kaydığını göstermektedir. İnsan haklarında zaman içinde yaşanan gelişme ile

Avrupa’da yaşayan göçmen gruplar Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi’nde garanti edilen haklardan bazılarını kavuşmuşlardır. Fakat bu yazın daha çok, uzun zamandır göçmen olarak yaşayan grupların sosyal entegrasyonu ile ilgili konulara açıklık getirirken, göç dalgası içinde son yıllarda önemi giderek artan düzensiz göç ile gelen ve kısa süre bir ülkede çalışmak üzere kalan göçmenlerin sosyal entegrasyonu konularına bir açıklık getirememektedir.

Birleşmiş Milletlerin Göçmen İşçiler ve Ailelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile, bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler göçmenlerin belli bir süre o ülkede çalışmış ya da yaşamış olmak koşulu ile yasal ya da yasa dışı olmalarına bakılmaksızın belli haklarını garanti altına aldığını kabul etmektedirler (Kofman vd., 2000). Fakat bu sözleşme gerçek olmaktan çok sembolik bir anlam taşımaktadır. 2007 yılında bu sözleşmeyi aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 32 ülke imzalamıştır, fakat sözleşmeyi imzalayan ülkeler genel olarak göçmen veren ülkelerdir, batı Avrupa ülkelerinden sözleşmeyi imzalayan olmamıştır. Düzensiz göçmenlerin yaşadıkları sosyal dışlanmanın temel özelliği bulundukları ülkelerin yasal mevzuatlarından dolayı yasa dışı duruma düşmeleridir. Yasal durumları göçmenlerin riski yüksek koşullarda ve güvencesiz ortamlarda yaşamaları ve çalışmalarına neden olmaktadır. Göçmenler yaşamlarını idame ettirmek için kendilerine sunulan en kötü koşullarda bile çalışmayı kabul etmeye zorlanmaktadır. Bu ise göçmenleri her türlü riske açık hale getirmektedir. Bunlara ek olarak, düzensiz göçmenler birçok ülkede sağlık ve eğitim imkânlarından da dışlanmaktadır (PICUM, 2007). Göçmen kadınlar ise göçmen olmaları yanında, kadınlık konumlarından dolayı da sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Kadınlar göç sürecinde fiziksel taciz, cinsel istismar ve zorla fuhuş gibi bazı zorluklarla karşılaşmakta ya da eşlerine tam bir bağımlılık içinde olmakta, eşlerin ölmesi ya da terk edilmeleri durumlarında tehlikeli bir duruma düşmektedirler. Bunlara ek olarak, kadınlar işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumları nedeniyle cinsiyetçi iş bölümü ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yukarıda bahsedilen Uluslararası Sözleşmenin uygulamada sadece bazı ülkelerle sınırlı kalması hala dünya çapında düzensiz göçmenler için ulusal yasal mevzuatı geçerli kılmaktadır. Bu yasal düzen göçmenlerin ülke içindeki statüsünü belirlediğinden aynı zamanda göçmenlerin dışlanmasının en temel mekanizmasını yaratmaktadır.

Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Göç ve Göçmenlerin Sosyal Dışlanması

1990'lı yıllar Türkiye'nin küresel göç haritasındaki yerinde önemli niteliksel değişimler ve dönüşümlerin yaşanmaya başladığı yıllardır. Türkiye'nin emek ihraç eden konumunun yanında emek ithal eden bir ülke konumuna gelmesi bu değişimlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin esnek vize sistemine ve geniş bir enformel sektöre sahip olması, göçmenler için ülkeyi çekici hale getirmiştir. Türkiye işgücü piyasasına, bazı hesaplamalara göre 1 milyona kadar ulaşan ve aralarında kadınların da olduğu ciddi oranda göçmen işçi katılmaya başlamıştır. Böylelikle Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllardan sonra çeşitli sektörlerde çalışan yabancı işçilere daha sık rastlanır olmuştur. Türkiye'ye yönelen yabancı göçü ile ilgili çalışmalarda genellikle, göçün niteliği ve hacmi incelenmiş fakat göçmenlerin bu ülkede yaşadıkları deneyim ve toplumla olan ilişkileri üzerinde çok az durulmuştur. Türkiye'de göçmen kadınlar üzerine yapılan araştırmalar ise, genellikle ev içi hizmetlerde ve bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların çalışma koşullarını incelemektedir. Bu araştırmada ise, İstanbul'da tekstil sektöründe çalışan Azerbaycanlı kadınlar ile Marmaris turizm sektöründe çalışan göçmen kadınlar örneğinden hareketle, yabancı göçmen kadınların Türkiye'de yaşadıkları sosyal dışlanma incelenecektir.

Göçmenlerin yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamikleri elbette Türkiye'de genel olarak sosyal dışlanmanın ne olduğu ile yakından ilintilidir. Türkiye'de sosyal dışlanmaya ilişkin çalışmalar genellikle yoksulluğun genel özellikleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu anlamda bazı çalışmalarda yoksulluğun güvence ağları eksikliğinde toplumsal dışlanmaya yol açacağı (Buğra ve Keyder, 2003; Erdoğan, 2003), yüksek işsizlik ve geniş enformel sektörün varlığı nedeniyle sosyal güvenliğin nüfusun yüksek oranda bir kesimini kapsayamadığı (Adaman ve Keyder, 2006) vurgulanmıştır. Yine sosyal dışlanmaya ilişkin bazı çalışmalar köyden kente göçü ve bu çerçevede sosyal dışlanma süreçlerinin yoğun yaşandığı alanların başında gelen kentlerdeki yoksul mahalleleri ve gecekondu-ları (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Ayata ve Yüksek, 2005; Kirişçi, 2005) incelemişlerdir. Adaman ve Keyder (2006) ise sosyal dışlanmanın yoksulluk dışında özellikle engellilik, ileri yaş ve dinsel inançlar gibi başka etmenlere de bağlı olduğunu ve sosyal koruma dışında kalan grupların daha kırılgan ve savunmasız olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, eğitim, sağlık, işgücü piyasası, siyasal arena gibi boyutlar sosyal dışlanmanın merkezini oluşturmaktadır. Kayıt dışı istihdam, düzensiz gelir, işsizlik,

sosyal güvenlik ağlarının dışında olmak genel yoksulluk durumuna işaret etmektedir. Adaman ve Keyder'in ifade ettiği gibi, yoksulluk kaynaklı dışlanma, üretim ve paylaşım süreçlerinin ekonomi-politiği ile anlaşılabilir. Fakat dışlanmanın ekonomik boyutu yanında kültürel ve politik boyutları da bulunmaktadır. Ayrıca kimi hakların tanınmaması ya da toplumsal önyargılar nedeniyle de dışlanmışlıklar yaşanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yabancı göçmen kadınların Türkiye'de yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamiklerini incelemektir. Çalışmada sosyal dışlanma, sadece dışlananların değil, aynı zamanda dışlayanların da hikâyesinin yorumlanabileceği bir kategori olarak kullanılmıştır. Böylece, Türkiye'de yaşanan sosyal değişim göçmenlerin deneyimleri üzerinden araştırılmıştır. Bu araştırmanın konusu ise, İstanbul'da hazır giyim atölyelerinde çalışan Azerbaycanlı kadınlar ile Marmaris bölgesinde turizm sektöründe çalışan ve evlilik yoluyla Türkiye'ye yerleşen göçmen kadınlar olmak üzere iki farklı göçmen gruptur. Çalışmada söz konusu kadınların işgücü piyasasından, kurumsal mekanizmalardan ve sosyal çevrelerinden nasıl dışlandıkları incelenmiş ve çalışma sonucunda her iki grup için de sosyal dışlanmanın dinamiğinin farklı faktörlere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Seçilen bu iki grupla Türkiye'de yabancı göçmen kadınların sosyal dışlanmasının incelenmesi Türkiye'de göç araştırmalarına katkı niteliği taşımaktadır. Çünkü ne Azerbaycanlı göçmenler ne de turizm sektöründe çalışan ve evlilik yoluyla göç eden göçmen kadınlar üzerine bir araştırma mevcuttur. Bu iki grupla yabancı göçmen kadınların sosyal dışlanmasının çalışılması ayrıca göçmenler için sosyal dışlanmanın çok boyutlu ve dinamik bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Azerbaycanlı göçmenler yasa dışı konumlarından dolayı birçok olumsuz koşul içinde yaşarken, Müslüman kimlikleri onları diğer göçmenlerden avantajlı bir konuma getirmektedir. Diğer yandan evlilik yoluyla göç eden kadınların sosyal dışlanması yasal çerçeveden değil "yabancı" olarak algılanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu iki grubun ortak özelliği ise her ikisinin de ucuz emek arzı sayesinde Türkiye'nin gözde endüstrileri için çalışıyor olmalarıdır. Azeriler Türk tekstil sektörü için niteliksiz ucuz emek olurken, yabancı gelinler ise Türk turizm sektörü için nitelikli ama ucuz emek haline dönüşmektedirler.

Türkiye'ye yönelen yabancı göçmenlerin işgücüne katılımına ilişkin değerlendirmeler, bu alandaki emeği ucuz emek arzı olarak görme eğilimi taşımaktadır (İçduygu, 2004; Lordoğlu, 2005). Bu kitabın hazırlanmasına temel teşkil eden araştırma için görüştüğümüz Prof. Dr. Sema

Erder ise göçmen emeğinin nitelikli emek olduğundan talep edildiğini belirtmiş ve bu anlamda ucuz emek arzı değerlendirmesinin göçmen emeğine olan talebi değerlendirmekte yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Özellikle, Bulgaristan'dan göç eden Türk kökenli 'soydaş'ların endüstride nitelikli emek olarak çalıştırılmasının yaygınlığına işaret etmiştir. Yine Moldovya'lı kadınların ev içi hizmetlerde yatılı bakıcı olarak çalışmalarının, bu alanda yerli emek arzının kısıtlı olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu araştırma ise iki farklı göçmen kitlesine odaklanarak, bir yandan hazır giyim sanayi için ucuz emek arzı sağlayan Azerbaycanlı aileleri ele almakta diğer yandan ise turizmde çalışan eğitimli ve nitelikli göçmen kadınların işgücü piyasasına katılımlarını incelemektedir. Bu bağlamda Erder'in değerlendirmesinin yanı sıra Türkiye'de göçmenlerin aynı zamanda ucuz işgücü arzı da yarattıkları görülmektedir. Türkiye'nin tekstil ve turizm gibi emek yoğun sektörlerinin, ne tür nitelikte emek talep ettiklerine bağlı olarak, göçmenler bu sektörlerle entegre olmaktadır. Örneğin, tekstil sektörü niteliksiz ucuz emek talebini Azerbaycanlı kadınları ve çocukları çalıştırarak karşılamakta, buna karşın turizm sektörü ise ucuz ve nitelikli emek talebini yabancı göçmen kadınları çalıştırarak karşılamaktadır. Sonuç olarak Türkiye'ye yönelen yabancı göçmen işçilerin nitelikleri ve hangi sektörde istihdam edildikleri ülkenin üretim yapısı ve bu üretim içinde öne çıkan sektörlerin yapısı ile bire bir ilintilidir.

Bu kitapta incelenen iki göçmen grup için sosyal dışlanmanın dışlanan grubun göçmenlik statüsüne göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Azerbaycanlı kadınlar için "dokümansız göçmen" olmak dışlanmanın ana nedeni olurken, evlilik yoluyla gelen göçmen kadınlar için işgücü piyasasında göçle yaşanan niteliksizleşme ve oturma ve vatandaşlık hakkının elde edilmesi sırasında uygulanan kurumsal pratikler dışlanmanın temel nedeni olmaktadır. Türkiye göç rejiminde, düzensiz göçmen olarak adlandırılan kaçak ya da dokümansız göçmenler yasal olarak görünmez kabul edilmektedir. Bu görünmezlik aynı zamanda onların ülkede yaşadıkları sorunlarıyla ilgilenilmesinin ve dokümansız göçmenlere karşı daha birey temelli bir yaklaşım geliştirilmesinin önünde ciddi engeller barındırmaktadır. Yasal düzenlemenin dışında kaldıklarında göçmenler Türkiye'nin geniş kayıt dışı ekonomisi için ucuz ve güvencesiz insan yığılması yaratmaktadır. Aynı zamanda bu göçmen kitlesi göç politikasının uygulayıcısı olan Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından "suçlu" olarak addedilmektedir.

Bu iki farklı göçmen kitlesine odaklanmak araştırmanın genel sorunsalı açısından şu önemli sonuca da işaret etmektedir. Göçmenlerin sosyal

dışlanmasını sadece göç rejimi ve göçmenlerin bulundukları ülkedeki yasal konumları değil ama aynı zamanda birlikte yaşadıkları topluluğun “yabancı”nın kim olduğu algısı da belirlemektedir. Şöyle ki, Azeri göçmenler kaçak olarak yaşamaları ve yasal çerçeveler içinde yasa dışı olarak görülmelerine rağmen, içinde yaşadıkları yerel toplulukta Müslüman oldukları için “yabancı” olarak görülmemekte ve endüstriyel üretim gibi gayet görünür bir işte çalışabilmektedirler. İşte bu algı Azerbaycanlı göçmenleri hazır giyim sanayi için ucuz emek haline dönüştürmektedir. Muhtemelen başka bir göçmen kitlesinin bu tür bir işte çalışması mümkün olmayacaktır çünkü Türk toplumunda yabancı algısı “Müslüman olmayan” ile özdeşleşmektedir. Öte yandan, Türk vatandaşları ile evlenen “yabancı” kadınlar ise yasal olarak Türk vatandaşı olsalar bile, “yabancı” olmaktan kurtulamamakta içinde yaşadıkları çevre tarafından “yabancı” olarak damgalanmaktadırlar. Bu olgu onların sosyal dışlanmasının en belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu “yabancılık” algısı nedeniyle bu eğitilmiş ve nitelik sahibi kadınlar turizm sektörünün ihtiyacı olan nitelikli ucuz emek arzını yaratmaktadırlar.

Göçmenlerin Sosyal Dışlanmasını Araştırmak: Yöntem ve Sorun Alanları

Türkiye’de son yıllarda meydana gelen sosyal değişimin en belirleyici göstergesi, ülkeye yönelen yabancı işçi göçüdür. Türkiye’de yabancı göçmen işçi sayısının bir milyona yaklaştığını tahmin eden kaynaklar olmakla beraber, işgücü piyasasında yasa dışı yollarla çalışan göçmenlerin bir milyondan fazla olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu göç dalgası içinde kadınların sayısında da belirgin bir artış gözlemlenmektedir. İşgücü piyasasında yabancı kadınlara olan talebin kaynakları çeşitli olmakla beraber bu talepte artışlar kaydedilmiştir. Son dönemde yapılan çalışmalar yabancı göçmen kadınlara olan talebin daha çok ev içi bakım hizmetleri alanında ortaya çıktığına ve eski Sovyet Bloğu’ndan gelen kadınların özellikle yatılı bakıcılar olarak orta sınıf ailelerde çalıştıklarına işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise, İstanbul’da hazır giyim atölyelerinde çalışan Azerbaycanlı göçmen kadınlar ile bir turizm kenti olan Marmaris’e evlilik yoluyla gelip yerleşen ve turizm sektöründe çalışan göçmen kadınlar örneği ile göçmenlerin endüstriyel üretimin bir parçası oldukları gösterilmektedir. Bu çalışmadaki amaç, Azerbaycanlı göçmen kadınlar ve turizmde çalışan göçmen kadınlar örneğinden hareketle, yabancı göçmen kadınların Türkiye’de yaşadıkları sosyal dışlanmanın dinamiklerini

incelemektir. Bu amacı besleyen bakış açısı ise, sosyal dışlanmayı sadece dışlananların değil; aynı zamanda dışlayanların da hikâyesinin yorumlayabileceği bir kategori olarak kullanmaktır. Böylece, Türkiye’de yaşanan sosyal değişim göçmenlerin deneyimleri üzerinden okunabilecektir.

Çalışmada, İstanbul tekstil sektöründeki işlerde yasa dışı olarak çalışan Azeri göçmen kadınlar ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinden evlilik yoluyla gelerek yasal statü kazanan ve Marmaris turizm sektöründe yasal olarak çalışan göçmen kadınların hedef kitle olarak seçilmesinin nedeni; yabancıların yaşamış oldukları sosyal dışlanmanın, dışlanan grubun göçmenlik statüsüne ve çalıştıkları sektöre göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine olanak sağlayacak olmasıdır. Yine çalışmada Müslüman olan Azerbaycanlı kadınlar ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen ve Müslüman olmayan iki farklı göçmen kitlesine odaklanmak göçmen kadınların yaşamış oldukları sosyal dışlanmanın, genellikle Müslüman olmayan ile özdeşleşen, yabancılık algısından da etkilenip etkilenmediğini ortaya koymak adına önemlidir.

Çalışmada göçmen kadınların göç öncesi ve sonrasında yaşamış oldukları deneyimleri yansıtmayı hedef aldığımız için niteliksel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çünkü göçmen kadınların sosyal dışlanması gibi görünmez bir olguya işaret eden verilerin yok denecek kadar az olması ve bu konuda sınırlı sayıda araştırmanın olması bu yöntemi araştırmamız için en uygun yöntem haline getirmektedir. Niteliksel yöntemin uygulanması sırasında ise, derinlemesine görüşmeler, açık uçlu sorular ve sohbet şeklinde geçen görüşmeler, hayat hikâyeleri ve deneyimlerin aktarılması yoluyla yapılan görüşmeler, göçmen kadınların sosyal dışlanmaya ilişkin deneyimlerini anlamlandırmak ve kadınların görüşlerini, dünyayı algılamalarını ve onların seslerini yansıtabilmek için kullanılmıştır. Açık uçlu sorular ve hayat hikâyeleri kişilerin deneyimlerine ışık tutabilmek için faydalı metodolojik tekniklerdir. Bunlar aynı zamanda, olaylar ve insanlar arasındaki bağlantıları ve etkileşimleri açığa çıkarmakta etkin oldukları kadar, hikâyesini anlatan bilgilendiriciye hiçbir kontrol ve etki altında kalmadan hikâyesini anlatma fırsatı vermektedir (Borland, 1991; Gluck ve Patai, 1991). Anderson ve Jack’a göre ise, açık uçlu sorular sormak bilgi vericinin görüşlerinin dinamik bir biçimde doğal olarak ortaya konması açısından çok önemlidir (1992: 23). Bu nedenle çalışmada alan araştırması sırasında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler bazen bir görüşmeciyse yarım saat ile 1,5 saat arasında değişen uzunlukta sohbetler şeklinde, bazen ise birden fazla görüşmecinin bir arada bulunduğu odak grup görüşmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerin farklı uzunluklarda olması görüşme yapılan kişinin nitelikleri ile yakından ilgilidir. Bazı görüşmeciler daha konuşkan ve kendilerini anlatmaya hevesli iken bazı görüşmeciler ise sorulara kısa ve kestirme cevaplar vermişlerdir. Bu tip görüşmeciler ile görüşmeleri uzatmak pek mümkün olmamıştır. Fakat göçmenlerin hikâyeleri birbirine benzer olduğundan hemen hemen hepsi benzer göç ve yaşam hikâyelerinden bahsetmişlerdir. O nedenle her görüşmenin aynı uzunlukta olması için özel bir çaba sarf edilmemiş, asıl hedef yeterince sayıda göçmenle görüşme yapmak olmuştur.

Alan araştırmasının ilk basamağı, niteliksel yöntemi kılavuz olarak çalışmanın araştırmayı hedeflediği temel sorunsal etrafında, görüşmeler sırasında araştırmacıya kontrol listesi sağlayacak bir dizi soru hazırlamak olmuştur. Bu sorular sıkı sıkıya bağlı kalınmak için değil; daha çok görüşmeler sırasında kapsanacak genel sorun alanlarını belirlemek için kullanılmıştır. Onun dışında görüşülen kişinin anlatım kabiliyeti ve deneyimleri çerçevesinde görüşmeyi yönlendirme inisiyatifine bırakılmıştır. Eğer aile göçü ile Türkiye'ye gelen bir kadın genelde ev ve iş arasında sınırlı bir hayat yaşıyorsa ona kurumsal ilişkileri konusunda derinlemesine sorular sormanın bir anlamı kalmamaktadır, fakat bu kişi özelinde iş hayatında göçle birlikte yaşanan değişimin araştırılması daha anlamlı olmaktadır. Bu nedenle kişilerin kendilerini daha rahat ve bilgili hissettikleri alanlarda özgürce konuşmaları ve deneyimlerini aktarmaları bizim için arka arkaya soru sormaktan daha önemli olmuştur.

Sorulan sorular ise, göçmenlerin sosyo-ekonomik durumlarına, aile yapılarına, çalışma koşullarına, göç nedenleri ve yollarına, göç ettikleri yerleri niçin tercih ettiklerine, işlerini nasıl bulduklarına, ülkelerine ne sıklıkla gidip-geldiklerine, karşılaştıkları en önemli sorunların neler olduğuna, kazançlarını nasıl değerlendirdiklerine, komşuları, işverenleri, çalışma arkadaşları ve diğer göçmenlerle ilişkilerine, kurumsal bağlarına, eğitim ve sağlık sorunlarını nasıl çözdüklerine, çevrelerinin kendilerini nasıl algıladıklarına ve kendilerini bu toplumda nasıl gördüklerine ilişkindir.

Çalışmada göçmenlerle yapılan görüşmelerin yanı sıra Türkiye'nin göç rejimini daha iyi anlamak adına belli kurumsal görüşmeler de yapılmış ve çeşitli kurumların göçe ilişkin görev ve sorumlulukları incelenmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Valilik, Kaymakamlık, Belediyeler ve Nüfus Müdürlüğü gibi çeşitli kurumlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında kurumların ne tür göçmenlerle ilgilendikleri ve ne tür sorunlara müdahale ettikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. İşveren

görüşmeleri sadece Azerbaycanlı göçmen istihdam eden işyerlerinde gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerde işverenlere neden göçmen emeğini tercih ettikleri sorulmuştur. Araştırmamızın Marmaris ayağında ise göçmenlerin turizm sektöründe farklı işkollarında çalışmalarından dolayı işveren görüşmeleri gerçekleştirilememiştir.

Alan araştırması sırasında iki farklı göçmen gruba yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler 2007 Eylül'ünde başlamış ve 2009 Temmuz'una kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında İstanbul'da 45 (3'ü erkek), Marmaris'te ise 25 (tamamı kadın) olmak üzere toplam 70 göçmen ile görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında göçmenlere göç hikâyeleri, göç nedenleri ve Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıkları sorunlara ilişkin sorular yöneltilmiştir. Soruların odak noktası göçmenlerin işgücü piyasasında ve sosyal çevrelerinde yaşadıkları sorunlar ve karşılaştıkları temel problemlerdir. Ayrıca Türkiye'nin göç rejiminin ve mevcut kurumsal yapısının göçmenleri nasıl etkilediği üzerine sorular sorulmuştur. Göçmenlerle yapılan görüşmelere ek olarak 4 akademisyen, 10 işveren ve 20 kurum ile görüşmeler yapılmıştır. Böylece sosyal dışlanmanın dışlayanlar ve dışlananlar açısından nasıl yaşandığına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

İstanbul'un Azerbaycanlı Göçmenleri

İstanbul'da görüşme talebini kabul eden Azerbaycanlı göçmenler, aile göçü ile Türkiye'ye gelmiş ailelerdir. Aileleri ile birlikte yaşayan göçmen kadınlar, yalnız yaşayan göçmen kadınlara göre Türkiye'de daha az saklanma ve dışlanma yaşamakta olduklarından araştırma için görüşme talebimizi kabul edebilmişlerdir. 2007 ve 2008 yılında İstanbul'da yapılan görüşmeler sırasında Azeri göçmenlerle daha kolay iletişime geçilebilmiştir. Gaziosmanpaşa ya da Halkalı'da belli tanıdıklar aracılığı ile civarda yaşayan göçmenlere ulaşılmış ve görüşmeler genellikle görüşmecilerin yaşadıkları evlerde yapılmıştır. Zaman zaman Azeri aileler akrabalarını veya başka bir Azeri aileyi kendi evlerine çağırmış ve görüşmeler bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Fakat 2009 yılında görüşme yapmak istediğimizde bu istediğimiz birçok aile tarafından reddedilmiştir. Konfeksiyon üretiminde yaşanan ciddi kriz, göçmenlerin yaşadıkları yerlerde giderek daha ciddi sorunlarla ve işsizlikle karşılaşmalarına neden olmuştur. Hem çevrelerindeki insanlar hem de polis baskıları nedeniyle bir kısmı geri dönmüş, kalanlar ise iyice kendi içlerine çekilerek görünmez olmaya çalışmıştır.

Kadınlar görüşme talebini hep bir mesafe ile karşılamış ve eşlerine sormaları gerektiğini söylemişlerdir. Hatta bir Azeri kadın *“ben ne diyecem ki sana, git diğer Azerilerle konuş”* diye tepki vermiştir. Bazı görüşmeler mesafeli ve endişeli bir ortam içinde geçerken, bazı aileler ile daha yakın bir samimiyet geliştirilmiştir. Görüşme talebinin nedeninin onların sorunlarını daha geniş kitlelere duyurmak olduğu ifade edilmiştir. Bir kadın *“gazeteci değilsin ama değil mi?”* diye sormuştur. Eğer gazeteciyesem kocasının buna kızabileceğini belirtmiştir. Aile içinde yapılan görüşmelerde eğer erkekler odada ise onlar konuşmaya daha hevesli olmuşlar ve her seferinde konu politikaya ve iki ülke arasındaki politik kardeşliğe gelip dayanmıştır. Ayrıca ülkelerinde yaşanan yolsuzluk ve mafya türü oluşumlar da sık sık dile getirilmiştir.

Azeri göçmenlerin hemen hemen hepsi Nahçıvan özerk bölgesinden geldiklerinden özellikle orta yaştaki kadınlar için şehir ve endüstriyel çalışma deneyimi Türkiye’ye gelmeleri ile başlamıştır. Söz konusu kadınlar için kendilerini başka bir dilde ifade etmek ve tanımadıkları birisi karşısında konuşmak pek kolay bir deneyim olmamıştır. Fakat görece olarak daha genç olanlar ve İstanbul’da daha uzun yaşayanlar kendilerini ve İstanbul’daki yaşamlarını daha iyi ifade edebilmişlerdir. Yaşadıkları günlük rutini ve işyerlerindeki sorunlarını dillendirmede büyük bir mesafe kaydetmişlerdir. Bu anlamda göçün kadınların özgüvenleri üzerinde önemli bir katkısının olduğunu söyleyebiliriz.

İşveren görüşmelerinin hepsi İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. İşveren görüşmeleri Azerbaycanlı göçmen kadınların çalıştıkları hazır giyim atölyelerinin sahipleri veya işleticilerini içermektedir. İşverenlerle yapılan görüşmelerin odak noktası, göçmenleri çalıştırmalarının arkasındaki motifin ne olduğunu ve neden yerli çalışan değil de göçmenleri tercih ettiklerini ortaya koymaktır. Sorulara verilen cevaplar daha çok sektörün son yıllarda içinde bulunduğu zorluğun ve maliyetler üzerinde var olan baskının, işverenlerin işi en ucuza yapan kişileri çalıştırma eğilimine yönelttiğini göstermektedir. İşverenler, bu kadar paraya bu iş için ancak Azerilerin geldiğini vurgulamaktadırlar. İşverenler Azerilerin çoğunluğunun vasıfsız ortacı olarak çalıştıklarını fakat kendilerine verilen işleri büyük bir uyum ve sessizlik içinde kabul ettiklerini, uzun ve çetin çalışma şartlarına katlandıklarını ifade etmişlerdir.

Bu görüşmelere ek olarak, İstanbul’da yaşayan Azerbaycanlı grubu daha iyi araştırmak adına Azerbaycan Konsolosluğu ve Azerbaycanlılar Dayanışma Derneği ile birer görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde

grupla ilgili genel bilgiler alınmaya çalışılmış, Azerilerin İstanbul'daki yaşam ve çalışma deneyimleri bu kurumlar aracılığı ile değerlendirilmiştir. Ayrıca alan araştırmasının bulguları konusunda ne düşündükleri ve değerlendirmeleri irdelenmiştir. Bu nedenle, İstanbul'da yapılan alan araştırmasının ortaya çıkardığı genel karakter şu şekilde özetlenmiştir: Azerbaycanlı göçmenler İstanbul hazır giyim sanayinin yeni işçileri olmuştur. Azerbaycanlılar Halkalı ve Gaziosmanpaşa gibi semtlerde yoğunluklu olarak yaşamaktadırlar. Genel olarak Azerilerin yaşadıkları çevreye uyum sağladıkları gözlenmekte, uzaktan bakılınca çevrelerinde bulunan kişilerden farklı oldukları anlaşılmamaktadır. Fakat konfeksiyonda var olan çalışma koşulları ve göçmenlik statülerinden dolayı çeşitli sıkıntılar yaşamaktadırlar. Emek sömürüsü, polis kontrolü tehdidi ile üst boyuta çıkarken, çalıştıkları aylar için söz verilen ücretleri alamadıkları durumlar bile olmaktadır. Aile olarak göç yoğun olmakla birlikte, ailedeki neredeyse bütün kadın ve çocuklar hazır giyim atölyesinde çalışmakta erkekler ise çeşitli geçici işler yapmaktadırlar. Bazı ailelerin 5 yıldan fazla zamandır İstanbul'da yaşadığı da tespit edilmiştir. Bu ailelerin yaşadıkları en büyük sıkıntılardan biri de çocuklarını okula gönderememek ve yeşil kart sahibi olamadıkları için bedava sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktır. Kurum görüşmeleri esnasında göçmenlerin, eğitim ve sağlık alanında alınacak bazı önlemlerle korunabileceği net bir şekilde görüldüğünden bu kurumların bu konuda göçmenlerin sıkıntılarını azaltmak için ne gibi çalışmalar yaptıkları irdelenmiştir.

Marmaris'in Yabancı Gelinleri

Çalışmada eski Sovyetler Birliği ülkelerinden göç ederek Marmaris'te ağırlıklı olarak turizm sektöründe çalışan 25 kadınla derinlemesine görüşmeler de gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler ışığında, kadınların bakış açısı araştırmanın merkezine oturtularak kadınların yaşamış oldukları sosyal dışlanma incelenmiş ve analiz edilmiştir. Böylelikle sosyal dışlanmayı yaratan mekanizmalar, yine sosyal dışlanmayı yaşayan kişilerin günlük deneyimleri aracılığıyla incelenmiştir.

Görüşmeler 2007 Eylül ve 2009 Temmuz ayları arasında aralıklı olarak devam eden 1,5 yıllık bir süreç içerisinde tamamlanmıştır. Tüm mülakatlar Türkçe olarak gerçekleştirilmiş ve iki kadınla yapılan görüşme hariçinde tüm görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanılabilmektedir, söz konusu iki görüşmeci ise kayıt cihazı kullanımını reddetmiştir. Görüşmeler yaş, eğitim, medeni durum gibi demografik bilgileri ve aile statüsü, göç edildiği

zamanki yaş, ikamet süresi, oturma süresi, göç etme nedenleri ve cari ve göç öncesi istihdam statüleri gibi görüşmecilere ilişkin genel özellikleri tespit etmeye yönelik soruları içermektedir. Ayrıca yapılan görüşmeler temel çalışma sorunsalı olan göçmenlerin işgücü piyasasında, kurumsal ve sosyal alanda yaşamış oldukları sorunlar ve sosyal dışlanmaya ilişkin soruları da içermektedir.

Kadınların bir bölümünün Türkçeyi yeni öğreniyor olması, söz konusu kadınlara ulaşmanın zorluğu, ulaşılsa bile görüşme talebinin gerek eşlerinin izin vermemesi gerekse araştırmacıya karşı güvenin sağlanamamış olmasından dolayı kendi bireysel tercihleri nedeniyle kabul edilmemesi, araştırmanın önündeki sınırlılıkları oluşturmuştur. Bazı kadınların kayıt dışı statüleri, sınır dışı edilme ve işten çıkarılma korkuları, araştırmanın diğer sınırlılıkları olmuştur. Bu sorunlar sadece bu araştırmaya özgü değil, bu alanda çalışan hemen her araştırmacının karşılaştığı sorunlardır. Özellikle göçmen kadınlarla görüşme yapmak ve kadınları bu görüşmeler için ikna etmek araştırmacıları zorlayan bir durumdur. Araştırmacılar zaman zaman göçmen kadınları görüşmelere ikna etmek ve göçmen kadınların güvenini kazanmak için uzun uğraşlar vermek zorunda kalmaktadır.

Çalışmada Marmaris turizm sektöründe çalışan göçmen kadınlara ulaşmak amacıyla Marmaris'te yaşayan veya çalışan tanidiklara başvurulmuş ve işyerlerinde veya tanidiklarının işyerinde kadın göçmen çalışıp çalışmadığı sorulmuştur. Zaman zaman ise bijuteri, butik, ayakkabı mağazaları müşteri gibi dolaşarak söz konusu mağazalarda çalıştıkları tespit edilen göçmen kadınlar görüşme için ikna edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde göçmen kadınlarla görüşmek ise bazen bir tesadüf, bazen ise oldukça uzun çalışmalar sonucu gerçekleşmiştir. Örneğin bir göçmen kadın ile çalıştığı ayakkabı mağazasını ziyaret esnasında tesadüfen karşılaşmış ama onu görüşmeye ikna etmek tam 3 ay almıştır. Kendisine farklı dönemlerde yapılan ziyaretlerde 3 kere görüşme talebinde bulunulmuş fakat bu talep kabul edilmemiştir. En son görüşme talebinde kabul etmeme nedenini vefat eden eşinin ailesi ile arasındaki davanın tamamlanmamış olması ve bu süreci ve oğlunu etkileyebilecek bir açıklamada bulunmaktan çekinmesi olarak açıklamıştır. En sonunda görüşme talebini söz konusu davanın bitmesi şartı ile kabul etmiştir. Görüldüğü üzere göçmenleri görüşmeye ikna etmek bazen oldukça uzun bir süre almaktadır. Bazen ise görüşme talebi hiçbir açıklama yapılmadan sert ve kesin bir dille geri çevrilmektedir. Görüşme talebinde bulunulan 31 kadından 6'sı görüşmeyi reddetmiştir.

Ulaşılan göçmenlerden araştırmacıyı göçmen arkadaşları ile tanıştırmaması için yardım istenmiştir. Göçmenler ilk başlarda yaşamış oldukları araştırmacının polisle bir bağlantısının olup olmadığı kuşkusunun yıkılmasından ve kurulan güven ilişkisinden sonra araştırmacıyı diğer göçmen arkadaşları ile tanıştırmakta pek tereddüt etmemişlerdir. Arkadaşlarının olumlu referansları yeni görüşmecilere ulaşılmasını kolaylaştırmış böylelikle alan araştırmasında görüşmecilere ulaşmada kartopu örneklem yönteminden faydalanılmıştır. Görüşmeler bazen görüşmecilerin işyerlerinde bazen işyerlerine yakın bir kafe veya restoranda bazen ise görüşmecilerin yaşadıkları evlerde gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında kimlik göstermek zorunda olmadıklarını, çalışmada isimlerinin kullanılmayacağını açıklamak, görüşmecinin yaşına bağlı olarak bazen kardeşi bazen arkadaşı bazense çocuğu gibi içten bir ilişki kurmak ve karşısındakini sorgular tarzdan ziyade derdini dinleyen bir sırdaş gibi hareket etmek görüşmecinin araştırmacıya karşı duyduğu güven duygusunu pekiştirmiştir.

Göçmen kadınlar sıklıkla bu çalışmanın neye hizmet ettiğini merak etmişlerdir. Göçmen kadınlara bu kitabın basılarak gerek yerel gerekse ulusal makamlara ulaşacağı söylendiğinde isteklerini ve bir anlamda seslerini duyuracak olmaları onlarda yapılan bu görüşmenin bir amaca ulaşacağı düşüncesini oluşturarak görüşmeden de keyif almalarını sağlamıştır. Bu anlamda çalışma, görüşmecilerin belediyeden, hükümetten beklentilerini ifade edebilmesine olanak sağlaması açısından da önem arz etmektedir.

Kitabın birinci bölümünde, sosyal dışlanma ve göçmenlerin sosyal dışlanmasına ilişkin var olan yazın ele alınacak; ikinci bölümünde ise uluslararası ve Türkiye’de göç eğilimlerine ilişkin istatistikî analize yer verilecektir. Söz konusu iki bölümde de, Türkiye özelinde incelediğimiz göçmen gruplara ilişkin araştırma bulgularını sunmak için bir alt-yapı hazırlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye’nin göç rejimi ve bu rejimde göçmenlerin kim olduğu ele alınarak bu tanıma girmeyen göçmenlerin sistem tarafından nasıl ele alındığı incelenecektir. Dördüncü bölüm Azerbaycanlı kadın göçmenlerin sosyal dışlanmasında üzerine odaklanırken, beşinci bölüm Marmaris görüşmelerini ve evlilik yoluyla Türkiye’ye gelen göçmen kadınların sosyal dışlanmasını incelemektedir. Sonuç bölümünde ise, araştırmanın genel bulgularına ve çözüm önerilerine yer verilmiştir.

BÖLÜM 1

GÖÇ VE SOSYAL
DIŞLANMA

Uluslararası göç hareketinin ve Avrupa’da yaşayan göçmen grupların artması ile birlikte, göçmenlerin hakları ve yaşadıkları toplumlara entegrasyonu önemli bir inceleme alanı olarak belirmeye başlamıştır. Göçmenlerin bulundukları toplumlardaki hakları sadece vatandaşlığa erişim ile elde edilmekten bağımsızlaşmış ve belli uluslararası sözleşmelerle de garanti altına alınır hale gelmiştir. Bu sözleşmeler, vatandaş hakları ile korunmayan ve göçmen statüsünde olan bireylerin karşı karşıya oldukları ayrımcılıklardan korunması ve insan hakları gibi temel hakları içermektedir.

Avrupa’da yaşayan göçmenler artık sadece misafir işçi ya da kolonyal bağlarla o ülkelere bağlı göçmenler olmanın ötesine geçmiş, göçmenlerin niteliğinde müthiş bir çeşitlenme yaşanmıştır. Bu göçmenler; aile birleşmesi için göç eden ve çoğunluğu kadın olan göçmenler, güvenli bir yer arayan sığınmacılar, profesyonel mesleklere sahip eğitilmiş göçmenler ve transit olarak başka ülkeye gitmek isteyen fakat belli bir süre bir ülkede kalmak zorunda olan göçmenlerdir. Bu çeşitlilikle beraber göçmen nüfus içinde kadınların sayılarında da artışlar görülmekte ve kadınlar son yıllarda göçen nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz hakların ve sosyal dışlanmanın kadınlar üzerindeki etkisi bu anlamda önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de toplumsal hayatın giderek önemli bir parçası haline gelen göçmenler, Türkiye’ye genellikle düzensiz göçmen¹ olarak gelmekte ve geniş enformel sektörde kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar. Hastabakıcılık, tezgâhtarlık veya temizlik işçiliği yaparak ailelerine destek olmak isteyen yabancı uyruklu kadınlar, Türkiye’de genellikle “kötü kadın”, “Nataşa” muamelesi görmektedir. Oysa kadınlar tüm zorluklara rağmen ailelerine ekonomik destek sunabilmek, daha iyi bir gelecek kurabilmek için Türkiye’ye geçici işlerde çalışmak amacıyla göçmektedirler. Uçan Süpürge’de aktarılan bir habere göre, Azerbaycanlı bir kadın, her yabancı uyruklu kadına “Nataşa” etiketi yapıştırılmasını şöyle anlatıyor:

1 Düzensiz göçmen kavramı bu kitap boyunca dokümanlı, kaçak ya da yasa dışı göçmen kavramları ile değişimli olarak kullanılacaktır. Düzensiz göçmen, ülkeye vize ile veya yasa dışı yollardan giren veya vize süresini aştığı halde ülkede kalmaya devam eden göçmendir.

“Bu yüzden gümrük kapılarında zorluklarla karşılaşyoruz. Çok kötü laflar işitiyoruz. Hep ‘Orada ne iş yapıyorsunuz’ diye soruyorlar. Normal işlerde çalıştığımızı söylüyoruz; ama yine de inanmıyorlar bize.”

Bu gibi söylemlerin de gösterdiği gibi, göçmen kadınlar sosyal dışlanmayı sadece ülkede yasa dışı çalışmaları ve yaşamaları ile değil, göç serüvenlerinin her aşamasında farklı boyutlarda yaşamaktadırlar.

Türkiye’ye ilişkin bulgularımızı daha iyi analiz etmemizi sağlayacak teorik çerçeve bu bölümde oluşturulacaktır. Bu amaçla, ilk önce sosyal dışlanma kavramı daha sonra uluslararası göç eğilimleri ve kadın göçü konuları incelenecek, daha ileride ise Avrupa’da yaşayan göçmenlerin sosyal dışlanması üzerine oluşturulan yazın incelenecektir. Bu inceleme-
menin amacı, Türkiye’de sayıları giderek artan göçmenlerin insan ve çalışma haklarının korunması ve sağlanması için nasıl bir modelin kullanılabileceği konusunda fikir yürütmek için bir altyapı hazırlamaktır.

1.1. Sosyal Dışlanma

Byrne (1999) sosyal dışlanma kavramını açıklarken, sosyal dışlanma kavramından konuşmanın bir toplumda bütün olarak cereyan eden değişimlerden ve bu değişimlerin bazı insanlar ve gruplar üzerinde yarattığı etkilerden konuşmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır. İşte bu nedenle, sosyal dışlanma içerdiği dinamik yaklaşımla, sosyal yapılarda meydana gelen değişimleri ve bu değişimlerin toplumsal aktörler üzerine etkisini tartışma fırsatı vermektedir. Sosyal değişim ve dönüşümü sadece “dışlananlar” üzerine etkisinin neler olduğu bağlamında değil, aynı zamanda “dışlayanlar” açısından da incelemek, sosyal dışlanma sayesinde mümkün olmaktadır (Byrne, 1999: 1–3). Byrne’nin sunduğu kavramsal çerçeveden bakıldığında, bu araştırmanın göçmen kadınların sosyal dışlanmalarını yaratan dinamikleri inceleme hedefi, sadece araştırmanın nesnesi olan kadınlar hakkında değil aynı zamanda Türkiye’nin son yıllarda geçirdiği sosyal değişim ve dönüşümün yönü ve sonuçları hakkında da önemli ipuçları sağlayacaktır. Diğer bir ifade ile bu araştırma “dışlayanların” da hikâyesini anlatacaktır. Veit-Wilson’un ifadesi ile zayıf dışlanma söyleminde, dışlanmaya çözüm olarak dışlananların dışlanmasına neden olan karakteristiklerinin değiştirilmesi ve topluma entegrasyonlarının sağlanması önerilmektedir. Güçlü dışlanma söyleminde ise, dışlanmayı yaratan faktörlerin rolünün vurgulanması ve dışlayanların gücünün azaltılması gibi çözüm önerileri sunulmaktadır (Veit-Wilson, 1998).

Sosyal dışlanma kavramının kökleri klasik sosyolojide bulunabilir; fakat kavramın modern kullanımı sosyolojik olmaktan çok politiktir. Sosyal dışlanma kavramı, 1970 ve 1980’de Fransa’da sosyal güvenlik sistemi dışında kalan bazı marjinal grupların durumunu tanımlamak, bu grup içinde yaygın hale gelen işsizlik ve yoksullukla birlikte grubun dışlanmasını ve kırılmasını analiz etmek için kullanılmıştır (Lister, 2004: 75). 1980’lerin sonuna doğru, kavram Avrupa Komisyonu tarafından bazı üye ülkelerin yoksulluk kavramını kullanmaktaki isteksizlikleri nedeniyle daha da yaygınlaşmaya başlanmıştır. 1997 yılında Amsterdam Anlaşması ile “sosyal dışlanma ile mücadele” Avrupa Birliği’nin amaçlarından biri haline gelmiştir ve 2001 yılında Lizbon toplantısında da bir anlaşma ile pekiştirilmiştir. Kavram birçok üye ülkede istekle karşılanırsa da, 1997 yılında Britanya’da iktidara gelen Yeni İşçi Partisi hükümetinin Üçüncü Yol ideolojisi çerçevesinde, Sosyal Dışlanma Birimi tarafından uygulamaya konulmuştur. Yaygın olmamakla birlikte sosyal dışlanma, Güney ülkelerinde de yankı bulmaya başlamıştır. Gore ve Figueiredo, Avrupa merkezli olmayan bir sosyal dışlanma kavramı yaratma gerekliliğine ve sosyal dışlanmanın dünyanın her yerinde farklı boyutlarda yaşandığına dikkat çekmektedirler (Gore ve Figueiredo, 1997: 8). Bu araştırmanın literatüre yapacağı katkılardan biri de, sosyal dışlanma kavramını Türkiye’ye gelen göçmen kadınların bakış açısından inceleyerek, Avrupa merkezli olmayan ve Güney ülkelerini kapsayan daha genel bir sosyal dışlanma kavramı yaratılmasına destek vermektir. Araştırmada ayrıca sosyal dışlanmanın farklı kültür, sosyo-ekonomik ve kurumsal yapılarda nasıl farklı anlamları ve mekanizmaları olduğu gösterilecektir.

Sosyal dışlanma yazınında, göçmen kadınlar genellikle, sosyal dışlanmış grupların toplumun diğer kesimlerine nasıl eklemlenmesi gerektiği üzerine geliştirilen politikalar ve genel tartışmalar içinde ele alınmaktadır. Sosyal dışlanmanın dar bir tanımlamasından türetilen ve Avrupa Birliği politikalarını etkileyen sosyal politikalar, sosyal içerilmenin ücretli çalışma yoluyla elde edilebileceğini önermektedir (Lister, 2004). Örneğin, Avrupa Birliği sosyal dışlanmayı; bireylerin ya da grupların yaşadıkları toplumlara tam olarak ya da kısmi olarak entegrasyonunu engelleyen süreçler olarak tanımlamaktadır (1995: 4). Bu tanıma karşın, De Haan ve Maxwell sosyal dışlanmayı daha sınırlı bir tanımlama ile sosyal ve politik aktivitelere katılmada başarısızlık olarak tanımlamaktadır (De Haan ve Maxwell, 1998: 2). Levitas ise sosyal dışlanmayı, içerilmenin eylemsel olarak yapılandırılması ola-

rak tanımlamaktadır. Britanya’da Yeni İşçi Partisi hükümeti, sosyal dışlanmayı, sosyal devletle yapılan yeni bir kontrat biçimi olarak görmektedir. Levitas, İşçi Partisi hükümetinin sosyal içerilmenin ücretli çalışma yoluyla gerçekleşeceğini vurgulayan politikalarını, “toplumsal içerilmeci ideoloji” olarak tanımlamaktadır (Levitas, 1998). Sen (2000) ise, güvencesiz, yarı-zamanlı, marjinal ve düşük ücretli işler aracılığıyla gerçekleştirilecek sosyal içerilmenin özgürleştirici bir sosyal içerilme olmadığını belirtmektedir.

Sosyal dışlanmaya getirilen bu tanımlamaların çoğu, toplumsal cinsiyet temelli açılımlar getirmekte yetersiz kalmakta ve kadınların yoksulluk ve sosyal dışlanma konusunda karşılaştıkları dezavantajlara işaret edememektedir. Bu çalışmada geliştirilecek olan sosyal dışlanmanın toplumsal cinsiyet açısından analizi, hem yukarıda değinilen Avrupa merkezli olmayan bir sosyal dışlanma kavramı geliştirmesi açısından katkı yapabilecek, hem de Türkiye’de göçmen kadınların yaşadığı sosyal dışlanmanın dinamiklerinin neler olduğuna işaret edebilecektir. Böylece, toplumların en dezavantajlı grubu olan kadınların, sosyal dışlanmayı nasıl yaşadıkları araştırılacaktır.

Göçmenlerin sosyal dışlanması konusuna odaklanılmadan önce aşağıda dünyada göç eğilimleri ve kadın göçünün genel görünümü sunulacaktır. Uluslararası göçün yeni aktörleri olarak kadın göçünün dinamiklerine ve göç ettikleri ülkedeki yaşamlarına ilişkin genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1.2. Dünyada Göç Hareketleri ve Kadın Göçmenler

Göçe ilişkin teorilerin temelinde göçün nedenlerini anlamak yatmaktadır. 1970’lere kadar göçe ilişkin teorilerin ana eksenini neo-klasik olarak adlandırılan ve bireysel göç kararlarını göçe iten ve çeken nedenler açısından açıklayan teoriler oluşturmuştur. Söz konusu teorilerde indirgemeci ekonomik bir mantık içerisinde, sosyal yapılardan çok bireysel kararların etkinliği inceleme konusu edilmiştir. Neo-klasik teoriye göre göç, durumun avantaj ve dezavantajlarını çok iyi hesap eden bireylerin kararları sonucu ortaya çıkmakta ve rasyonel karar veren bireyler kendileri için maksimum getiriye getirecek ülkeye göç etmektedirler. Bu teorik çerçevede kadınların göçü yine aynı nedenlerle açıklanmış ve erkeklerin göç nedenleri kadınlar için de kullanılmıştır. Kadınların, göçü yaratan etkenler karşısındaki durumları ve bu yapıların kadınları erkeklerden farklı biçimde etkileyip etkilemediği dikkate

alınmamıştır. Oysa kadınların baskıcı ve sömürücü yapılar karşısındaki konumları göç için önemli bir neden oluşturmaktadır (Jordan ve Düvel, 2002).

1970’lerde göç teorisi, Marksist politik ekonominin açılımı olan bağımlılık okulunun ve dünya sistemi teorisinin etkisinde değişime uğramıştır. Bu yaklaşımda, dünya düzeyinde eşitsiz olarak dağılan ekonomik ve politik güç, göçün sermaye için ucuz emek hareketliliği anlamına geldiğini tartışmaktadır. Castles ve Kosack (1985) göçün, zengin ülkelerden daha fakir ülkelere bir çeşit kalkınma yardımı olduğunu ileri sürmüştür. Böyle bir ortamda, bireylerin küresel şartlar, ekonomik ve politik güçler karşısında belli bir özgür seçim şansları olduğunu varsaymak gerçek dışı olacaktır. Bireysel kararların ve durumların kadın göçünün anlaşılması için teorik analizlere eklenmesi gerekmektedir fakat birçok teoride kadınların sadece erkekleri takip ettikleri varsayılmıştır. Bu teoriler sınıf ve ekonomik analizlere hapsediği için toplumsal cinsiyeti ve diğer toplumsal ayrımları göçü etkileyen faktörler olarak analize katmamışlardır (Kofman vd., 2000).

Morokvasic, 1970’lerin ortasında ilk defa göçün ekonomik zorlukların tetiklediği bir olay değil; fakat kadınların yaşadıkları toplumlarda var olan kurumsallaşmış ve baskıcı ataerkil güçlere karşı hesaplanmış, ölçüp biçilmiş bir hareket olduğunu göstermiştir (Morokvasic, 1984). Kadınların düşük sosyal statülerini ve bir toplumda kadınlara verilen değeri, kadınların göçünde etkin faktörler olarak göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Göç sonrasında kadınların kazançlarıyla kendi ülkelerine ve ailelerine katkı yapmaları, onların toplumları tarafından nasıl algılandıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Sonuç olarak söylenebilir ki, kadınların göçünü hem ekonomik hem de ekonomik olmayan faktörler etkilemektedir (Kofman vd., 2000).

Yukarıda değindiğimiz teoriler aktörlerin rollerini ve etkilerini göz ardı etseler bile, göçte çok etkili olan yapısal faktörleri gözler önüne sermektedir. Hiç şüphe yok ki, gelişmekte olan ülkelere uygulanan yapısal uyum programları birçok kadının fakir ülkelere zengin ülkelere göç etmesi ile sonuçlanmıştır. Kadınların göç ettikleri yerlerdeki göçe ilişkin deneyimleri, göç rejimleri ve politikalarından direkt olarak etkilenmektedir. Göç politikalarının kadın göçmenlere karşı tutumu, kadınların erkek egemenliğinde şekillenen özel alanla kısıtlı olduklarına ilişkin genel varsayım etrafında oluşturulmuştur. Eğer göçmen kadınlar eş olarak göç ederlerse zaten bu kadınların ülkeye girişleri bazı şartlara bağlanmıştır ve bu şartlar kadınların eşe bağımlılığını teş-